

von Oswald Redlich. – Innsbruck, 1908. – Band XXIX. – S. 201–215. Коментований переклад цієї відповіді, а також репліку на неї В. Мільковича автор опублікував в: *Тельвак В.* Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Вип. X. – Дрогобич: Коло, 2006. – С. 681–701. Усі цитати подано за цим виданням.

¹⁹ Щоденники М. С. Грушевського (1904–1910 рр.) // *Київська старовина.* – 1995. – № 1. – С. 21.

²⁰ *Тельвак В.* Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського. – С. 688.

²¹ Там само. – С. 689.

²² Там само. – С. 692.

²³ Там само. – С. 695.

²⁴ Там само. – С. 697.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – С. 700.

²⁷ *Павлик М.* Іще раз: не кличте всує! // *Діло.* – 1905. – Ч. 48. – С. 2.

²⁸ Там само.

²⁹ *Павлик М.* Михайло Драгоманів, «високий рівень» українства та «нова ера». – Львів, 1906. – С. 28–29.

³⁰ Див. напр.: *М. Ж. [Дорошенко Д.]*: Павлик М. Михайло Драгоманів, «високий рівень» українства та «нова ера». Львів, 1906, стор. 44; *Павлик М.* Михайло Драгоманів і його роля в розвою України. Львів, 1907, стор. 91 // *Україна.* – 1907. – Т. II. – Кн. 2. – Част. 1. – С. 227.

УДК 930.25(477)(092)

Палієнко Марина

АРХІВНА ДІЯЛЬНІСТЬ АРКАДІЯ ЖИВОТКА У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

У статті висвітлено архівну діяльність українського громадсько-політичного діяча, педагога, історика преси Аркадія Петровича Животка (1890–1948), проаналізовано організацію ним збирання, описування та вивчення документальних, книжкових та пресових колекцій Українського національного музею-архіву та Українського історичного кабінету в Празі у 1920-х – першій половині 1940-х рр.

Ключові слова: Аркадій Животко, українська еміграція, архіви, Український історичний кабінет у Празі.

В статье освещена архивная деятельность украинского общественно-политического деятеля, педагога, историка прессы Аркадия Петровича Животко (1890–1948), проанализирована организация им собрания, описывания и изучения документальных, книжных и журнально-газетных коллекций Украинского национального музея-архива и Украинского исторического кабинета в Праге в 1920-х – первой половине 1940-х гг.

Ключевые слова: Аркадий Животко, украинская эмиграция, архивы, Украинский исторический кабинет в Праге.

In the article it is elucidating the archival activity of the Ukrainian social and political figure, a teacher and a historian of the press A. P. Zhyvotko (1890–1948). It is analyzing his work in the field of collecting, describing and researching the Ukrainian National Museum and Archives' as well as the Ukrainian Historical Study's collections of documents, books and periodicals from the 1920th till the middle of 1940th.

Key words: Arkadij Zhyvotko, Ukrainian emigration, archives, the Ukrainian Historical Study in Prague.

Ім'я Аркадія Петровича Животка (1890–1948) вписано в аналі української історіографії як автора фундаментальної «Історії української преси» – результату його багатолітнього пошуку, систематизації, аналітичного опрацювання та узагальнення розрізнених відомостей про численні українські часописи, що допомогло цілісно реконструювати становлення та розвиток національної періодики до Другої світової війни. Ця праця вперше побачила світ лише через 40 років після смерті вченого – у 1989 р. Її видано у Мюнхені Українським технічно-господарським інститутом, співробітником якого Аркадій Петрович був в останній, «мюнхенський», період свого життя. У передмові до видання д-р К. Костів відзначав, що ця «солідна наукова праця» є «цінною цеглиною, положену в будові історичної правди про постання, розвиток і завершення української преси»¹.

У радянській Україні до початку 1990-х рр. ім'я вченого було малознаним, що зумовлювалось його громадською та публіцистичною діяльністю в добу визвольних змагань українського народу, приналежністю до Української партії соціалістів-революціонерів (УПРС), а згодом – активною участю у житті міжвоєнної української політичної еміграції в Європі. Важливим кроком у вивченні та популяризації творчої спадщини А. Животка стало перевидання «Історії української преси» в Україні, здійснене 1999 р. у серії «Літературні пам'ятки України» (упорядник, автор історико-біографічного нарису і приміток М. Тимошик)². Цим виданням було закладено підґрунтя для вивчення його вкладу у дослідження історії української журналістики.

Водночас слід зазначити, що реконструкція цілісної біографії А. Животка можлива після

© Палієнко Марина, 2010

комплексного вивчення його багатогранної громадсько-політичної, педагогічної, архівної та публіцистичної діяльності. Метою нашої статті є встановлення внеску ученого в збереження архівних колекцій української еміграції у Чехословаччині, його ролі у діяльності Українського національного музею-архіву (УНМА) та Українського історичного кабінету (УІК) в Празі. В її основу нами покладено документи, які є в особовому фонді А. Животка (ф. 3560), а також у фондах УІК при МЗС ЧСР (ф. 3866) та УНМА при Українському інституті громадознавства в Празі (ф. 4018), що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

Становлення особистості А. Животка відбувалось у буремні роки Першої світової війни та революційних подій 1917–1920 рр. У статті-передмові до перевиданої 1999 р. «Історії української преси» М. Тимошик зазначав, що «народився Аркадій Петрович Животко 1890 року на Вороніжчині. Ні про батьків, ні про його дитячі та студентські роки у наявних архівних матеріалах не вдалося віднайти жодних свідчень. Відомо лише, що Петербурзький університет він закінчував 1917-го і тоді ж став активним членом Української партії соціалістів-революціонерів»³. Водночас, виявлені нами у ЦДАВО України документи особового походження дають можливість не тільки встановити точну дату і місце народження його, а й уточнити назву освітнього закладу, в якому він здобув вищу освіту.

Грунтуючись на даних, включених А. Животком до укладеної 1922 р. «Curticulum vitae», він народився 1 вересня 1890 р. у слободі Пуховій Острогозького повіту Воронежської губернії. Після закінчення у 1912 р. реальної школи у 1913–1917 рр. Аркадій Петрович навчався на словесно-історичному відділі педагогічного факультету Психоневрологічного інституту в Петербурзі⁴. Ще у студентські роки А. Животко виявив зацікавлення проблемами дошкільної освіти і виховання, активно співпрацюючи у Товаристві дошкільного виховання. Водночас формувалася його громадянська позиція, він очолював студентський український гурток ім. Шевченка (1913–1917), брав участь у розповсюдженні українських книжок⁵. Поринувши у 1917 р. у громадсько-політичне життя, А. Животко став членом Української партії соціалістів-революціонерів (УПРС) і того ж року обирався до складу Української Центральної Ради від Воронежської губернії.

Оскільки багатогранна громадсько-політична діяльність А. Животка заслуговує окремо-

го дослідження, вважаємо доцільним тут лише пунктирно зупинитись на основних віхах його біографії. У 1918–1919 рр. А. Животко перебував у Кам'янці-Подільському, де працював інструктором і завідувачем відділу виховання Подільської губернської народної управи, співробітничав у місцевій «Просвіті» та брав участь у виданні газет «Життя Поділля», «Громада», публікував статті з проблем педагогіки («Казки і квіти», «Фактори дошкільного виховання», «До справ керування дитячими садками») на сторінках часопису «Освіта».

У 1920 р. він переїхав до Кременця, де продовжував працювати на педагогічній ниві – керував дитячим клубом, очолював секцію дошкільного і позашкільного виховання товариства «Просвіта». Тут відбулася зустріч Аркадія Петровича з Олександром Черновою, яка невдовзі стала його дружиною.

У 1923 р. розпочався новий, «празький», період у житті А. Животка. Після переїзду до столиці Чехословаччини він у 1923–1925 рр. викладав в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова⁶. Як активного члена УПСР його залучили до співпраці в інституціях, в яких провідну роль відігравали представники цієї партії.

З другої половини 1920-х рр. Аркадій Петрович брав участь у роботі архівних осередків української еміграції у Празі. Спочатку він співпрацював в УНМА при Українському інституті громадознавства, завідуючи відділом преси та бібліотекою (офіційно цю посаду він обіймав з 1 липня 1927 р. до 1 березня 1930 р.)⁷. Тут розпочав укладати картотеку матеріалів з історії визвольних змагань та бібліографічний покажчик визначних діячів українського руху.

Діяльність УНМА із збирання та збереження історичних пам'яток українського народу офіційно припинилась у березні 1930 р. (цим місяцем датуються останні надходження до колекції УНМА; крім того, 1 березня 1930 р. звільнено з роботи всіх його співробітників). Однак, після того ще півтора роки тривала боротьба керівництва Українського інституту громадознавства за збереження цілісності музейно-архівної колекції. Зрештою у жовтні 1932 р. документальне та бібліотечне зібрання УНМА було передано на умовах депозитного зберігання до УІК, створеного у червні 1930 р. при МЗС ЧСР саме з метою опрацювання українських архівів.

А. Животко, поряд із М. Обідним та Л. Кобилянським, брав активну участь у діяльності УІК. У 1930–1933 рр., обіймаючи посаду заві-

дувача відділу преси останнього, він безпосередньо складав картотеку української періодики, виявляв та реєстрував українські журнали та газети у празьких бібліотеках, переглядав поточну пресу з метою виявлення публікацій про український громадсько-політичний рух тощо. Основну увагу приділив встановленню тісних ділових контактів з українськими організаціями в ЧСР та поза її межами, збиранню інформації про книжкові та документальні збірки українці за кордоном. У цей час ним започатковано створення бібліографічної бази, яка мала сприяти розвитку українознавчих студій за кордоном⁸.

Таким чином, у результаті евристичної та камеральної діяльності А. Животка протягом першої половини 1930-х рр. УІК підготував огляд видань з українознавчої проблематики у чеських книгозбірнях, бібліографічний покажчик української періодичної преси XIX – першої чверті XX ст., зібрав інформацію про публікації з проблем чеської історії та культури в українських періодичних виданнях, започаткував укладання картотеки з проблем українці та підготовку бібліографічних оглядів публікацій про життя українців у радянській Україні, Польщі та в еміграції.

На 1 січня 1932 р. бібліотека УІК вже складалась з 850 томів, а у збірці періодичних видань нараховувалось 14209 чисел різних часописів (2663 журналів та 11546 газет)⁹. Усі ці видання надійшли безкоштовно від кількох українських інституцій, зокрема НТШ у Львові, Українського наукового інституту у Варшаві, Українського наукового інституту у Берліні, ВУАН у Києві, Центрального архівного управління УСРР, а також окремих діячів – С. Шелухина, О. Бочковського, С. Смаль-Стоцького, Є. Онацького та ін.

У січні 1934 р. відбулось суттєве розширення функціональних обов'язків А. Животка, пов'язане зі змінами у персональному складі УІК. У зв'язку з погіршенням стану здоров'я Михайло Обідний вимушено залишив Прагу. З огляду на це Аркадія Петровича призначено референтом УІК, причому через скорочення штатів він мав також одноосібно спрямовувати роботу всіх відділів. Цього ж місяця за розпорядженням чехословацької влади УІК переведено до Тосканського палацу на Градчанській площі (Прага IV), в якому розміщувався й Російський закордонний історичний архів.

Знаходження української інституції в одній будівлі з останнім неоднозначно сприйняли у середовищі української політичної еміграції. Зокрема, у часописах націоналістичного спрямуван-

ня «Новий час» (виходив у Львові за редакцією М. Коновальця) та «Самостійність» (виходив у Чернівцях за редакцією Д. Квітковського) у 1934 р. з'явилася низка публікацій, в яких керівництво УІК звинувачувалося у національній зраді, у передачі українських архівів до Російського закордонного історичного архіву.

Як референт УІК А. Животко у своїй відповіді політичним опонентам підкреслював: кабінет є самостійною установою, не зв'язаною з будь-якою іншою українською чи іноземною інституцією; на його чолі стоїть уповноважений МЗС ЧСР д-р Я. Славик, але у самому кабінеті працюють виключно українці. Спростовуючи твердження автора публікації в «Самостійності», що УІК є установою «московською під протекторатом чеського уряду», він наголошував, що УІК – це українська установа, яка не має жодного відношення до Російського закордонного історичного архіву. Розміщення ж кабінету в одній будівлі з російським архівом, на його думку, не могло бути підставою для звинувачення у «промосковській» орієнтації українських працівників; до того ж УІК знаходився у протилежній частині палацу, поруч із Білоруським закордонним архівом, Кубанським архівом, фінансовим та господарським відділами МЗС ЧСР¹⁰.

Крім того, А. Животко відстоював позиції УІК, регулярно виступаючи з доповідями про його діяльність на засіданнях Товариства охорони українських історичних пам'яток за кордоном. Так, у протоколі загальних зборів товариства від 30 червня 1936 р. було відзначено, що збори «з великою увагою й інтересом вислухали доповідь пана Животка і на пропозицію голови зборів ухвалили висловити панові Аркадієві Животкові подяку за його доповідь і за його віддану працю Українському історичному кабінетові»¹¹.

Загалом роль А. Животка у діяльності УІК впродовж 1930-х рр. була надзвичайно вагомою, оскільки, як уже зазначалось вище, від 1934 р. він одноосібно виконував обов'язки і референта, і секретаря, і завідувача всіма трьома відділами кабінету (архівним, пресовим та бібліотечним).

Важливою ділянкою архівознавчої праці Аркадія Петровича було здійснення експертизи цінності документів, які пропонувалися для придбання як окремими емігрантами, так і організаціями. Більшість пропозицій надходила від осіб, які були членами УПСР або працювали в установах, близьких до Українського громадського комітету. Так, 1934 р. УІК запропоновано придбати листування відомого українського лі-

тературознавця та громадсько-політичного діяча Павла Богацького. 8 жовтня 1934 р. А. Животко уклав на ім'я уповноваженого МЗС ЧСР д-ра Я. Славіка «Огляд матеріалів, запропонованих УІК п. П. О. Богацьким», в якому відзначав, що вони складаються з листів різних визначних українських громадських, політичних, наукових та літературних діячів, обіймають період від 1921 р. та є цінним джерелом для висвітлення видавничої справи за кордоном, взаємовідносин між різними політичними течіями тощо¹². З огляду на історичну цінність їх він запропонував придбати для УІК за 1200 крон чеських¹³. Серед адресантів П. Богацького були В. Винниченко, О. Кобилянська, В. Гнатюк, І. Айзеншток, В. Самійленко. Крім того передавалося надходження збірки листів С. Єфремова, Л. Драгоманової-Шишманової, І. Борщака, М. Вороного, В. Стефаніка, М. Черемшини, Б. Лепкого, О. Олесья, С. Черкасенка. Загалом за його пропозицією УІК придбав у П. Богацького 137 листів обсягом 202 арк.

А. Животко долучився також до збереження документальної і творчої спадщини відомого українського письменника Спиридона Черкасенка, архів якого опинився за кордоном, оскільки він, починаючи з 1919 р. перебував в еміграції – спочатку у Відні, а з 1929 р. у Празі. У червні 1935 р. письменник звернувся до Аркадія Петровича з пропозицією придбати для колекції УІК за 1500 крон чеських його листування з відомими українськими громадськими та культурними діячами – Г. Коваленком, М. Садовським, Є. Чикаленком, О. Лотоцьким, С. Єфремовим (загалом 68 листів на 130 арк.)¹⁴.

13 червня 1935 р. А. Животко зробив і подав на розгляд уповноваженому УІК Я. Славіку огляд архівних документів С. Черкасенка, який містив не тільки їхню докладну характеристику, а й джерельну оцінку. Наводимо цей огляд тут як яскравий приклад його діяльності в якості архівного експерта:

«Документи, запропоновані п. С. Черкасенком Українському історичному кабінеті з метою продажу їх йому, складаються з листів різних визначних українських громадських, політичних та літературних діячів. Обіймають період від 1922 року і пізніше. Всього листів 68 в 130 аркушах. Листи мають також чимало інформативних прилог.

Зміст листів носить переважно характер громадсько-культурний та політичний. Дають багато матеріалів щодо біографії деяких осіб, характеристики визначних осіб, споминів та різного роду

зауважень до праць. Крім того велика кількість листів, зокрема, Г. Коваленка, дають багатий матеріал щодо наукового, політичного та побутового характеру життя в сов[ітської] Україні.

Поодинокі листи обіймають:

1. Г. Коваленко – науковий працівник, відомий популяризатор, активний співробітник Інституту укр[аїнської] мови, науковий співробітник УАН – звільнений після процесу «С.В.У.» – Союзу Визволення України. Бувший укр[аїнський] соц[іал]-демократ. 28 листів – 62 арк. Листи обіймають: 1) Політичне становище на Україні. Залежність України; 2) «Українізація»; 3) С.Єфремов та його становище в сов[ітській] Україні, як контр-рев[олюціонера]; 4) Косинка та його характеристика; 5) Хвильовий; 6) Савченко; 7) Приїзд проф. Грушевського на сов[ітську] Україну та оцінка цього факту зі становища політичних умов життя; 8) А. Крушельницький і «Нові шляхи» у Львові; 9) Згадка про В. Самійленка; 10) Засідання УАН, присвячене Дніпровій Чайці – матеріал неопублікований у пресі; 11) Оцінка вид[ання] «Нашої Землі» в Ужгороді; 12) Дорошкевич, характеристика; 13) Совітський побут; 14) Церковно-релігійне життя. Укр[аїнська] автокефальна церква. Переважна кількість листів мають різні додатки.

2. М. Садовський – відомий український артист і громадський діяч. 26 листів – 53 арк. Листи обіймають: 1) Матеріали до історії українського театру на Україні, Галичині та на Підкарп[атській] Русі; 2) Критичне зауваження до праці проф. Дм. Антоновича з історії українського театру; 3) Спостереження українського совітського театру та критичні зауваження; 4) Деякі зі споминів з минулого.

3. Є. Чикаленко – відомий український громадський діяч. Основник часопису «Рада» 1905 року та інших видань. Активний робітник у визвольному русі. 8 листів – 8 арк. Листи обіймають: 1) Деякі дані до біографії; 2) До історії опублікування споминів та «Щоденника»; 3) Умови життя на еміграції.

4. І. Вазяк – громадський і політичний діяч. Б[увший] член (видний) Укр[аїнської] партії соц[іалістів]-революціонерів. Політичний діяч на еміграції – в Польщі. Один лист. Лист обіймає характеристику українського політичного життя на еміграції в Польщі.

5. О. Лотоцький – український науковий робітник, політичний діяч. Директор Укр[аїнського] наукового інституту у Варшаві. Активний член Радикально-демократичної партії. Два листи. 2 арк. Листи обіймають: 1) Полеміка «Укра-

їнських вістей» з «Новою Україною»; 2) Запрошення дати вірш на смерть С. Петлюри.

6. Чепіга (один лист) – відомий педагогічний діяч. Лист говорить про руський шовінізм у видавничій справі на Україні.

7. М. Вороний (один лист) – відомий український поет. Лист говорить про причини його повороту з еміграції на Україну.

8. С. Єфремов – один лист персонального характеру»¹⁵.

А. Животко вважав ці листи цінним джерелом з української історії та пропонував придбати їх за 1000 крон чеських. Уповноважений Я. Славік 19 червня погодився з пропозицією придбати листування С. Черкасенка для колекції УІК. Дещо пізніше УІК придбав від С. Черкасенка ще 60 листів (на 96 арк.) письменника і громадського діяча Г. Коваленка за 1924–1934 рр. У листопаді 1940 р., коли після смерті С. Черкасенка постало питання про долю його архіву, А. Животко звернувся до української громади в Протектораті з пропозицією долучити його до фонду письменника, що вже існував у складі УІК.

Загалом упродовж 1930-х рр. А. Животко організував передавання до УІК цінних збірок С. Русової, Н. Григорієва, С. Шелухина, М. Шаповала, К. Лоського, М. Скидана, Д. Ісаєвича, Ю. Тищенка, а також архівів УПСР, Української студентської спілки у Брно.

Паралельно з комплектування та упорядкування архівних збірок Аркадій Петрович проводив значну інформаційну роботу, оскільки кабінет активно відвідували з метою ознайомлення та в науково-довідкових цілях не тільки українські науковці та студенти, а й іноземці, зокрема чехи, німці, поляки, американці та ін. (за перші п'ять років було зареєстровано 990 відвідин, а у 1936–1940 рр. – 1408). Спектр питань, які цікавили наукову громадськість, був надзвичайно широким, однак найбільшу увагу українських та закордонних дослідників привертала матеріали доби Української революції (1917–1920), а також публікації, що висвітлювали діяльність окремих еміграційних осередків. Зокрема, Український науковий інститут у Варшаві просив подати інформацію про київські часописи 1917–1918 рр. та джерела для вивчення суспільно-політичних рухів в Україні у 1917–1920 рр., співробітники Гуверівської бібліотеки у США цікавились бібліографією української історії 1917–1920 рр., Слов'янська бібліотека у Празі збирала відомості про монографії з історії, що були представлені у колекції УІК. У читальному залі УІК окрім українських дослідників працювали й іноземці –

чехи, американці, німці, поляки, росіяни, хорвати, литовці, норвежці та ін. Загалом відсоток іноземців, які працювали тут, становив 22% від загальної кількості відвідувачів¹⁶.

Згідно з статистичними даними, поданими А. Животком в огляді «Український історичний кабінет (1930–1940)», серед періодичних видань найчастіше використовувалася преса, яка виходила на українських землях у 1920–1930-х рр. (51% вимог), далі йшла еміграційна преса (18,7% вимог) і преса періоду визвольних змагань (11,7%). Із книжкових видань найбільшим попитом користувалися книги з української історії (34,8% вимог), і серед них – праці М. Грушевського, далі йшли спомини (15,5%), з яких найчастіше замовляли О. Лотоцького, Є. Чикаленка та Д. Дорошенка, третє місце посідали праці з історії української літератури (13,6%)¹⁷.

На відміну від книжкових та пресових видань користування документальними збірками УІК було обмеженим. Дозвіл на використання їх видавався тільки після спеціального розпорядження уповноваженого МЗС ЧСР (згодом – Міністерства внутрішніх справ). Однак переважну більшість архівних колекцій було закрито для дослідників. Наприклад, Б. Галайчукові з Берліна було відмовлено в ознайомленні з документами українських дипломатичних місій, що зберігалися в УІК; А. Животко, обгрунтовуючи у листі від 30 вересня 1935 р. відмову у доступі до них, відзначив, що згідно з правилами кабінету «з огляду на ще досить близький час подій – всі документи, що торкаються визвольної боротьби, видавати для використання заборонено»¹⁸. Він же у своєму огляді діяльності УІК також підкреслював, що документи видавалися для користування тільки у виняткових випадках, яких було лише декілька. Причому, навіть у цих випадках користувачам видавалися тільки матеріали друкованого характеру (відозви, накази тощо) з часів передреволюційних та Української державності 1919–1920 рр.¹⁹

Одним із важливих напрямів діяльності УІК було проведення культурно-просвітницької роботи шляхом організації виставок. Аркадій Петрович долучився до проведення таких виставок: «Періодична преса Карпатської України в минулому і сучасному» (виставку було організовано у 1934 р. спільно із Товариством українських письменників і журналістів), «Старі українські періодичні видання», «Сучасна українська журналістика». Ці акції викликали позитивні відгуки у чеській пресі, в яких відзначалося, зокрема, що «відділ українських ілюстрованих часописів був

предметом особливої уваги і подиву відвідувачів, бо ж демонструвалася видавнича продукція народу, який немає своєї держави і видає свою пресу самотужки»²⁰.

Надходження до УІК періодичних видань за 1937–1939 рр. становили близько 85% від загальної кількості газет і журналів, що друкувалися у цей час поза межами радянської України і торкалися української проблематики. Водночас тут були також представлені окремі видання, що видавалися в радянській Україні (здебільшого ті, які з'явилися до 1935 р.)²¹. Значну наукову цінність мали рукописні журнали (військові, еміграційні, молодіжні), які з'являлися в обмеженій кількості примірників і навіть для свого часу були раритетними. В УІК зберігалася багато німецьких, французьких, англійських, італійських, бельгійських, американських, канадських, чеських, словацьких, хорватських, словенських, болгарських, російських, польських, турецьких та інших іншомовних часописів. Тут також були представлені різні збірники, альманахи, календарі, які містили матеріали про українське життя.

На подальшу долю українських організацій та інституцій корінним чином вплинули окупація нацистською Німеччиною Чехословаччини, утворення Протекторату Богемії і Моравії та подальші події Другої світової війни. Ще до створення Протекторату у січні-березні 1939 р. розглядалося питання про передачу Російського закордонного історичного архіву та УІК до архіву Міністерства внутрішніх справ ЧСР на правах окремих відділів. Зрештою протокол про передачу їх було підписано 9 березня, а 15 березня 1939 р. ЧСР окупувала Німеччина і на її місці утворено Протекторат Богемія і Моравія²² та Словацьку Республіку.

Таким чином, у березні 1939 р. УІК став структурною частиною архіву МВС, а його директор – професор Карлового університету та Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова В. Пешак – був призначений директором УІК. Останній перебазували в нове приміщення на вул. Лоретанській, 6, у Празі-Градчани (IV), де він займав три кімнати та шість сховищ загальною площею 1500 кв. м.²³ Загальне керівництво архівом здійснював керівник Державного архіву Чехії професор Карлового університету д-р Я. Прокеш. На 1 травня 1939 р. документи УІК налічували близько 250 000 арк., у бібліотеці зберігалася 18 112 томів книг і брошур, відділ періодичної преси мав 1596 річників журналів (16 680 окремих чисел) та 1091 річник газет (113 173 чисел)²⁴.

У 1940 р. надруковано підготовлений А. Животком нарис історії створення та діяльності УІК, присвячений першому десятиліттю його існування²⁵. Ця праця тривалий час (до розсекречення спецфондів «празьких архівів» у Києві) була єдиним джерелом інформації з історії кабінету. У ній стисло висвітлено організаційні заходи, спрямовані на заснування УІК, відзначено роль у цьому його першого референта Михайла Обідного, проаналізовано основні напрями діяльності установи впродовж 1930-х рр.

У підрозділі, присвяченому характеристиці архівних фондів УІК, А. Животко окреслив джерела комплектування документальних колекцій, подав їх класифікацію, відзначивши такі групи: збірка документів початку ХХ ст. та періоду Першої світової війни; фонд документів часів Української державності; повстанський рух; військові табори інтернованих; українські землі після поразки Української держави; українська еміграція; персональні фонди; мемуари; листування; рукописи наукових праць, творів красного письменства та публіцистики; збірка мап; збірка фотографій²⁶. Крім того, автор відзначив шляхи надходження документальних збірок до УІК, а саме: «1) в дар, що обумовлює власність УІК безпосередньо після передачі матеріалів; 2) шляхом купівлі за фаховою оцінкою; 3) на переховання після складення відповідної умови між власником і Українським Історичним Кабінетом»²⁷.

У своєму нарисі А. Животко окрему увагу приділив висвітленню проблем, пов'язаних з організацією зберігання документів. Зокрема, він відзначив, що вони зберігалися в спеціально виготовлених скриньках та в упорядкованих теках, укладених до шаф у порядку їхнього надходження; всі документи реєструвалися в інвентарній книзі, в якій вміщувалося їх коротке описання. Згодом, у міру технічних і фізичних можливостей здійснювалася класифікація документів за хронологічно-тематичним принципом. У зазначеній праці знайшли також відображення питання комплектування книгозбірні та відділу періодики УІК. Автор окреслив репертуар українознавчих видань, їхні хронологічні та географічні межі, наголосив на значенні збірки для науково-дослідної роботи в галузі українознавства.

На нашу думку, ця невелика за обсягом, але важлива в інформаційному відношенні праця А. Животка посіла помітне місце в історіографії зарубіжної архівної україніки. Вона підсумувала не тільки десятилітню діяльність УІК в Чехословаччині, але й ознаменувала кінець відносно незалежного, «міжвоєнного», періоду в його

історії, коли він більше формально підпорядковувався Міністерству закордонних справ ЧСР.

Друга світова війна та нацистська окупація Чехословаччини суттєво позначилися на функціонуванні УІК, який було підпорядковано німецькій адміністрації. З 1943 р. все його діловодство переведено з чеської на німецьку мову. Окупаційна влада призначила до Слов'янського архіву свого представника, який мав контролювати його діяльність та стежити за роботою закордонних представників.

Крім того, відбулися зміни й у персональному складі кабінету. У 1941 р. А. Животко призначено завідувачем канцелярії та відділом документів. До штату УІК включені М. Балаш (завідувач бібліотеки), П. Назаревський (завідувач відділу преси) та Е. Лоська (секретар). Нацистська адміністрація зобов'язала його співробітників окрім упорядкування архівних та книжкових зібрань укладати аналітичні огляди тогочасної преси з української проблематики.

Таким чином, у роки війни Аркадій Петрович продовжував опікуватися архівними збірками УІК, працював над їх комплектуванням, систематизацією та описуванням. Зокрема, із тогочасних звітів А. Животка довідуємося, що у серпні 1944 р. він організував прийняття на зберігання документів Українського видавничого фонду (9 пакунків) та особового архіву Б. Мартоса (2575 арк., 114 фотокарток)²⁸. У вересні та жовтні цього ж року ним опрацьовувалися архіви С. Шелухина, Українського видавничого фонду та Української селянської спілки. У лютому-березні 1945 р. він приймав документи від окремих українських діячів (у т. ч. Н. Полонської-Василенко, М. Тимченка, О. Лятуринської, В. Щербаківського, І. Мазепи).

20 березня 1945 р. митрополит Іларіон (І. Огієнко) повідомив А. Животку, що надіслав до кабінету низку своїх праць та документів. «Високодостойний Пане Директоре! – писав він. – Рівночасно з цим листом я вислав на Ваше ім'я пачку з такими речами: 1) «Ісус Назаретянин», моя поема з гіркою долею (дивись на кінці), 2) відписи чотирьох моїх недрукованих поем: «На Голготі», «Прометей», «Народження людини», «Каїн і Авель», 3) збірка моїх віршів «На ріках Вавилонських», 4) мій пастирський лист про польські переслідування, 5) Українська Церква, два листи (митрополита А. Шептицького до мене й мій до нього), 6) сім моїх фотографій. Усі ці речі сердечно прошу передати на збереження до Вашого Історичного Архіву (не маю його адреси) – може тут переховаються до спокійного часу»²⁹.

Однак, бурхливий розвиток воєнних подій змусив А. Животку у квітні 1945 р. спішно виїхати разом з дружиною з Праги. Зрештою у серпні 1945 р. вони опинилися у таборі для переміщених осіб «Лягарде» в американській зоні окупації поблизу німецького містечка Ашаффенбург. Після перебазування Українського технічно-господарського інституту з чеського м. Подебради до баварського Регенсбурга, Аркадій Петрович продовжив там свою педагогічну діяльність, викладаючи студентам курс «Історія української преси». Наповнене творчою працею, новими планами та ідеями, однак водночас важке і складне життя українського вченого-емігранта передчасно обірвалося у червні 1948 р.

Що ж стосується українських архівних збірок у Празі, то після вступу Червоної Армії на територію Чехословаччини вони привернули пильну увагу з боку радянської розвідки. У травні 1945 р. було сформовано спеціальну оперативно-пошукову групу в складі заступника начальника Архівного управління НКВС УРСР П. Павлюка, директора Центрального фотокіноархіву УРСР Г. Пшеничного, начальника архівного відділу УНКВС Київської області І. Олійника, заступника начальника архівного відділу УНКВС Львівської області Г. Неклеси. У липні цього ж року в архіві Міністерства внутрішніх справ ЧСР вони виявили зібрання УІК, після чого радянський посол В. Зорін порушив питання про передачу його до СРСР³⁰. Після тривалих переговорів було досягнуто відповідних домовленостей і 30 серпня 1945 р. підписано «дарчий акт»³¹.

У жовтні 1945 р. вагон з архівними документами УІК, Української господарської академії та Українського технічно-господарського інституту в Подебрадах прибув із Праги в Київ, після чого останні передали до Особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР для упорядкування та опрацювання в оперативних цілях. Серед них виявився й особовий архів А. Животка, який складався з його рукописних та друкованих статей, підготовчих до них матеріалів, виписок, нотаток, щоденників, листування. Після їх упорядкування у січні 1946 р. сформовано його особовий фонд, до опису якого включено 87 справ постійного зберігання. У плані «оперативної» розробки на 1947 р. (остання полягала у підготовці «довідко-орієнтовок» на українських емігрантів, які «займалися антирадянською діяльністю») фігурували й документи А. Животка (поряд із матеріалами Українського громадського комітету в Празі, Центрального комітету Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном,

Українського вільного університету в Празі, архівами М. Шаповала, Н. Григоріїва, Ю. Тищенко, В. Петріва)³². У вересні 1953 р. до фонду А. Животка приєднано 7 справ, які було включено до його другого опису. Впродовж чотирьох десятиліть вони перебували на таємному зберіганні, і лише наприкінці 1990 р. були розсекречені і стали доступними для використання.

Таким чином, досліджуючи нині історію виникнення та розгортання діяльності українських архівних інституцій за кордоном, слід спеціально відзначити вагомий внесок, зроблений у цей процес А. Животком – одним із фундаторів УК в Празі, людиною, яка відіграла помітну роль у формуванні та збереженні «Празького українського архіву».

¹ Животко А. Історія української преси. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1989–1990. – С. 7.

² Животко А. Історія української преси / упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. Тимошик. – К.: Наша наука і культура, 1999. – 368 с.

³ Тимошик М. Аркадій Животко як громадський діяч, журналіст і учений // Животко А. Історія української преси. – К., 1999. – С. 13.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3560, оп. 1, спр. 57, арк.3–3 зв.

⁵ Там само.

⁶ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – С. 175.

⁷ Детальн. про діяльність цього архівного осередку див.: Палієнко М. Український національний музей-архів у Празі (1923–1930 рр.): історія створення та основні напрямки діяльності // Студії з історії архівної справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 13–24.

⁸ ЦДАВО України, ф. 3866, оп. 1, спр. 3, арк. 262–264 зв.

⁹ Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940) / Архів внутрішніх справ Протекторату Богемія і Моравія. – Прага, 1940. – С. 4.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 3866, оп. 1, спр. 5, арк. 104–107.

¹¹ Там само, ф. 4009, оп. 1, спр. 2, арк. 26.

¹² Там само, ф. 3866, оп. 1, спр. 15, арк. 3.

¹³ Там само, спр. 5, арк. 66.

¹⁴ Там само, спр. 6, арк. 132.

¹⁵ Там само, арк. 134–135.

¹⁶ Животко А. Вказ. праця. – С.47.

¹⁷ Там само. – С. 48.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3866, оп. 1, спр. 6, арк. 74.

¹⁹ Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940)... – С. 49.

²⁰ Там само. – С. 8.

²¹ Докл. про це див.: Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940)... – С. 29–31.

²² Быстров В. Конец Русского заграничного архива в Праге // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды славянской библиотеки и пражских архивов: сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14–15 августа 1995 г.). – Прага, 1995. – Ч. 1. – С. 72.

²³ Peřak V. Sprava o činnosti Ruského Historického archivu, Ukrajinského historického kabinetu a Běloruského archivu v letech 1938–1946. – Praha, 1947. – S. 213.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 3866, оп. 1, спр. 9, арк. 98.

²⁵ Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940)... – 70 с.

²⁶ Там само. – С. 12–19.

²⁷ Там само. – С. 11.

²⁸ ЦДАВО України, ф. 3866, оп. 1, спр. 10, арк. 172.

²⁹ Там само, спр. 15, арк. 52.

³⁰ Детальн. про це див.: Палієнко М. Г. Архіви української еміграції у радянських спецховищах (переміщення, опрацювання, використання // Укр. іст. журн. – 2006. – № 1. – С. 196–213.

³¹ ЦДАВО України, ф. 3866, оп. 3, спр. 1, арк. 1–3.

³² Там само, ф. 14, оп. 7, спр. 246, арк. 2–3.